

תמיד במסע

בפסוקיו האחרונים של ספר שמות יש קושי סגנוני קטן החומק מעיניהם של קוראים רבים אך, על פי פירושו של רש"י, נותן לנו רמז חשוב למהותה של הזהות היהודית ולאתגריה הייחודיים.

תחילה, רקע. מלאכת המשכן הושלמה. פרקים רבים גוללו אותה. אין עוד מאורע בשנות הנדודים במדבר שהתורה מתארת בפרטנות כזו. עכשיו, בא' בניסן, שנה בדיוק אחרי שמשה אמר לעם להתחיל בהכנות ליציאה ממצרים, הוא מרכיב את האדנים והבריחים, את הקרשים ואת העמודים, פורס את מכסה האוהל, ומציב בתוך המבנה את כלי הקודש.

בולטת ההקבלה הלשונית בין תיאור השלמת המלאכה בידי משה לבין הפסוקים החותמים את תיאור בריאת העולם בידי אלוהים: "וַיְכַל מֹשֶׁה אֶת הַמִּלָּאכָה" (שמות מ, לג); "וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלָאכָתוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה" (בראשית ב, ב). הפסוק הבא מציג את תוצאת מלאכתו של משה: "וַיְכַסּוּ הָעֲנָן אֶת אֹהֶל מוֹעֵד, וַיְכַסּוּ אֶת הַמִּשְׁכָּן" (שמות מ, לד). המשמעות ברורה ומהפכנית. יצירת המשכן בידי בני ישראל נועדה להיות מקבילה אנושית לבריאת העולם בידי אלוהים. בבריאת העולם ברא אלוהים בית לאדם; ביצירת המשכן יצר האדם בית לאלוהים.

מנקודת מבט אנושית, אלוהים ממלא את החלל שאנחנו מפנים לשכינתו. כבודו מתקיים היכן שאנו משעים את כבודנו שלנו. הפירוט הרב נועד ללמדנו שבני ישראל מילאו אחר הוראותיו של ה', ולא אלתרו כרצונם. במתחם המוכרז כקדוש אנחנו פוגשים את אלוהים על פי התנאים שהוא קובע, לא אנחנו. ועם זאת, המשכן הוא דרכו של אלוהים להאציל מכבודו על האדם. אנו בונים לו בית כדי שהוא ימלא את חללו בכבודו.

ספר בראשית מתחיל בבריאת היקום בידי אלוהים; ספר שמות נגמר בבניית מיקרו-קוסמוס, עולם סמלי בזעיר-אנפין, בידי בני אדם. וכך, כל הרצף הסיפורי של בראשית ושמות הוא מהלך אחד עצום שמתחיל ונגמר במרחב שאלוהים ממלא, בהבדל אחד: זהות יוצריהם של המרחבים הללו. הנה לנו נושא-העל של הסיפור הגדול: העברת הכוח והאחריות לבריאה מהשמיים לארץ, מאלוהים אל צלם אלוהים הקרוי אדם.

עד כאן הרקע. אלא שהפסוקים האחרונים-ממש מוסיפים ומספרים לנו על היחס בין "ענן ה'" לבין המשכן. המשכן, כזכור, לא היה משכן קבע. הוא תוכנן כמבנה יביל. אפשר היה לפרקו בקלות ולשאת את חלקיו, וכך נסעו בני ישראל מתחנה לתחנה במדבר. בכל פעם שהגיע הזמן לצאת לדרך, הענן היה סר מאוהל מועד אל מחוץ למחנה, בכיוון ההליכה הנדרש. כך מתארים זאת פסוקיו האחרונים של ספר שמות:

וּבַהֲעֲלוֹת הָעֲנָן מֵעַל הַמִּשְׁכָּן יֵסְעוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּכָל מִסְעֵיהֶם. וְאִם לֹא יֵעָלֶה הָעֲנָן – וְלֹא יֵסְעוּ, עַד יוֹם הָעֲלָתוֹ. כִּי עֲנַן ה' עַל הַמִּשְׁכָּן יוֹמָם וְאֵשׁ תִּהְיֶה לַלַּיְלָה בּוֹ, לְעֵינֵי כָל בֵּית יִשְׂרָאֵל בְּכָל מִסְעֵיהֶם. (שמות מ, לו-לח)

מדוע? מפני שאלילי קדם היו אלים של מקומות: שומר, מצרים, מואב, אדום. כל אל ותחום שיפוטו. התיאולוגיה הייתה עניין של גיאוגרפיה. האל המקומי שכן במקדשי פאר ומשם נטה את שלטונו על העיר או על האימפריה. כשפרעה אמר למשה "מי ה' אשר אֲשַׁמַּע בְּקִלּוֹ לְשַׁלַּח אֶת יִשְׂרָאֵל? לֹא יָדַעְתִּי אֶת ה' וְגַם אֶת יִשְׂרָאֵל לֹא אֲשַׁלַּח" (שמות ה, ב) הוא התכוון לומר: כאן אני הכוח הריבוני. למצרים אלים משלה. בין גבולותיה שולטים רק הם, והם שהאצילו עליי סמכות כנציגם עלי אדמות. ייתכן שה' אלוהי ישראל ישנו, אבל כוחו וסמכותו אינם חלים במצרים. ריבונות אלוהית כמוה כריבונות מדינית. יש לה גבולות. היא חלה במרחב מוגדר.

הופעתו של עם ישראל הביאה לעולם רעיון חדש: שאלוהים נמצא בכל מקום (חדש – מבחינת העולם בן הזמן; אולם על פי התורה, עוד קודם לכן הכירו ברעיון זה אדם וקין, אברהם ויעקב – שהרי כל אלה גלו ממקומם ובכל זאת האמינו בה). ה' הוא, כדברי היסטוריון התרבות מוריס ברמן, "אל נודד". במדבר ליווה ענן כבודו את בני ישראל בכל מסעיהם, ובאותו אופן, כדברי חז"ל, "בכל מקום שגלו ישראל גלתה שכינה עמהם". ה' אינו מוגבל למקום מסוים. אפילו בארץ ישראל, שכינתו בקרב העם תלויה בכך שהעם יקיים את מצוותיו. גם בארץ אין העם יכול להיות שאנן ולחשוב שהוא יישאר בה תמיד, יהיה אשר יהיה. כמאמר דוד בתהלים: "וְאֲנִי אֶמְרֹתִי בְשִׁלְוִי כֹל אָמוֹט לְעוֹלָם... הַסְתַּרְתָּ פָנֶיךָ הָיִיתִי נִבְהָל" (תהלים ל, ז-ח). הביטחון שייך לא למקום אלא לאדם, לא למרחב פיזי על פני האדמה אלא למרחב רוחני שכלב.

אם יש גורם אחד האחראי לעוצמתה האדירה של הזהות היהודית בגולה, לדבקותם של היהודים שנים רבות כל כך, ותמיד

פעמיים נאמר פה "בכל מסעיהם", אך יש הבדל רב ביניהן. בפעם הראשונה, פירוש הביטוי הוא כפשוטו. כשהענן התרומם בני ישראל ידעו שהם צריכים לצאת למסע נוסף. הפעם השנייה, לעומת זאת, איננה יכולה להיות מובנת כפשוטה. הרי הענן לא היה "עַל הַמִּשְׁכָּן" בכל מסעיהם של בני ישראל; להפך: בזמן המסעות הוא לא היה שם, אלא הוביל את בני ישראל, ורק בעתות חניה הוא חזר אל מעל למשכן. רש"י הבחין בבעיה, והסביר כך: "מקום חנייתו אף הוא קרוי מסע... לפי שממקום החנייה חזרו ונסעו, לכך נקראו כולן מסעות".

ההערה היא לשונית, אבל המסר עקרוני. במילים ספורות, "מקום חנייתו אף הוא קרוי מסע", תמצת רש"י אֶמְתָּה קיומית של הזהות היהודית. כל עוד לא הגענו ליעד, אפילו מקום מנוחתנו קרוי מסע – כי אנחנו יודעים שלא תמיד נישאר שם. שעוד יש לנו דרך ללכת. במילותיו של המשורר האמריקני רוברט פרוסט (בתרגומו של חגי רוגני):

חֲשַׁכְתָּ הַחֹרֶשׁ מִתּוֹקָה,
אֶךְ חוֹבְתִי לִי מִחֶפֶה,
וּמְנוּחָתִי עוֹד רְחוּקָה,
מְנוּחָתִי עוֹד רְחוּקָה.¹

להיות יהודי פירושו לנסוע, ולדעת שהמקום הזה שאנו נמצאים בו הוא רק מקום מנוחה, עדיין לא בית; שמהותו העיקרית של מקום זה, בשבילנו, היא לא שהותנו בו אלא הידיעה שמתשיהו – מחר, בעוד שבוע, בעוד שנה, בעוד מאה, לפעמים רק אחרי שנות אלף – נצטרך לנוע ממנו והלאה. ומשום כך המשכן נעשה סמל לחיים היהודיים – אפילו יותר מהמקדש בירושלים.

כמיעוט, באמונתם ובתרבותם, גורם זה הוא הכרתם בכך שהם ב"גלות". הם לא טעו אף פעם לראות את מקום מושבם כבית ואת משכנם הארעי ליעד סופי. "השתא הכא", השנה כאן, אמרו מדי שנה כליל הפסח, "לשנה הבאה בארעא דישראל", בארץ ישראל. על פי ההלכה, "השוכר בית בחוצה לארץ והדר בפונדק בארץ ישראל – פטור ממזוזה שלוש ימים", כלומר בשלושים הימים הראשונים, כי רק אז הבית מתחיל להיות בית-למעשה, "והשוכר בית בארץ ישראל חייב במזוזה מיד משום יישוב ארץ ישראל".² בחוץ לארץ החיים היהודיים הם דרך, נתיב, מסלול. גם החניה קרויה מסע.

בפרק יט בספר מלכים א' יש סצנה מאלפת. אליהו הנביא הולך למשוח את אלישע לנביא תחתיו, לאחר שה' ציווהו כך בהתגלות בהר חורב, אותה התגלות ידועה של "קול דממה דקה" שלאחר רוח ואש ורעש. "וַיֵּלֶךְ מֶשֶׁם וַיִּמָּצָא אֶת אֱלִישֶׁע בֶּן שָׁפָט וְהוּא חָרַשׁ שָׁנִים עֶשֶׂר צִמְדִּים לִפְנָיו, וְהוּא בְּשָׁנִים הָעֶשֶׂר. וַיַּעֲבֹר אֵלָיו וַיִּשְׁלַךְ אֲדָרְתּוֹ אֵלָיו. וַיַּעֲזֹב אֶת הַבָּקָר וַיֵּרֶץ אַחֲרֵי אֱלִיהוּ וַיֹּאמֶר 'אֲשָׁקֶה נָא לְאִבִּי וּלְאִמִּי וְאֶלְכָה אַחֲרָיו'. וַיֹּאמֶר לוֹ 'לֵךְ שׁוּב כִּי מָה עָשִׂיתִי לָךְ?' וַיֵּשֶׁב מֵאַחֲרָיו וַיִּקַּח אֶת צִמְד הַבָּקָר וַיִּזְכָּחֵהוּ, וּבְכָלִי הַבָּקָר בְּשָׁלֶם הִבְשֵׁר, וַיִּתֵּן לָעַם וַיֹּאכְלוּ. וַיָּקָם וַיֵּלֶךְ אַחֲרֵי אֱלִיהוּ וַיִּשְׁרְתֵהוּ" (פסוקים יט-כא).

אלישע לא ציפה לקריאה הזו, ובכל זאת, בלי היסוס, עזב הכול תוך כדי עבודה ומיהר ללכת אחר אליהו. אליהו כמו נבהל מעצמו, מחומרת הדרישה שהוא מציב בפני הצעיר, ושולח אותו חזרה אל הבקר (מילותיו, 'לֵךְ שׁוּב כִּי מָה עָשִׂיתִי לָךְ?', מהדהדות את דבריה של נעמי לרות ולערפה "לִכְנָה שִׁכְנָה אִשָּׁה לְבֵית אִמָּה.... שִׁכְנָה בְּנָתִי, לָמָּה תִּלְכְּנָה עִמִּי?... שִׁכְנָה בְּנָתִי לִכְנָן" ורות

א, ח-יב]. רות ואלישע מוכיחים, כל אחד בדורו, את נאמנותו ללייעודו החדש – ואינם נעתרים לבקשתם של מוריהם לשוב למקומם). פרשנות מרגשת לסצנה זו נמצאת בסיום חיבורו של הרב י"ד סולובייצ'יק 'איש האמונה הבודד':

אלישע היה נציגה הטיפוסי של קהילת ההדר. הוא היה בנו של איכר עשיר, בעל נכסים, אשר האינטרסים שלו היו מרוכזים בענייני חיי שעה, בנכסים חומריים כגון יכול, בקר ומחירי השוק.... מה היה המשותף בין איש ההדר הזה ובין אליהו, הנביא הבודד בעל הברית, הנאבק למען האלוהים, יריבם של מלכים, שהתהלך כזר ברחובותיה הסואנים של שומרון...? איזה קשר היה יכול להיות בין איכר אדיש שנהנה ממשקו לבין איש בעל אדרת שיער שהגיע מאי-שם ואשר נעלם במעטה של מסתורין...? הוא נפרד מאביו ומאמו ועזב את ביתם לצמיתות. כמו רבו הוא נעשה איש בלי בית. כמו יעקב הוא נעשה "ארמי אובר" שקיבל על עצמו את הכישלון והקלון בחדסד ובהכרת תודה.... אכן, אלישע היה בודד, אבל בבדידותו הוא נפגש עם "האחד-הבודד" וגילה את העימות המיוחד ובעל אופי הברית של האיש הבודד עם האלוהים השוכן במרחקי הבדידות הטרנסצנדנטית.³

סצנות כגון זו התרחשו שוב ושוב בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל, כאשר הקהילות היהודיות בארצות ערב קמו בזו אחר זו, אמרו שלום למקום שהיה ביתן מאות שנים, ועקרו לישראל. הדלאי לאמה, החי בגלות מארצו טיבט מאז 1951, הזמין ב-1990 קבוצת מלומדים יהודים לבקר בצפון הודו. הוא הסביר להם

כי לנוכח מציאות הגלות הממושכת שהוא וחסידי נטונים בה, הוא נתן דעתו לשאלה איך אפשר לקיים לאורך זמן תרבות, דת ואורח-חיים הרחק מן המולדת – והגיע למסקנה שיש ללמוד זאת מהיהודים. לכן קרא להם.⁴

ספק רב הוא אם התשובה היהודית לשאלה זו, תשובה שבמרכזה האמונה במעורבותו של אלוהים בהיסטוריה, ניתנת ליישום בודהיסטי. ובכל זאת המפגש היה מרתק, מפני שהוא הראה כי אפילו הדלאי-לאמה, מנהיגה של קבוצה רחוקה מאוד מהיהדות, הבין שיש משהו יוצא דופן בהצלחתם של היהודים להישאר נאמנים למהות קיומם גם בהיותם נידחים בארבע כנפות הארץ, מתוך אמונה מתמדת שיום אחד ישובו לארצם.

ההסבר לכך טמון במילותיו של רש"י בסוף ספר שמות. גם בחניה, גם בעתות מנוחה ושלווה, ידעו היהודים שהם עתידים לעקור את יתדות אוהליהם, לפרק את המשכן, ולהמשיך קדימה. "מקום חנייתן אף הוא קרוי מסע". עם שאף פעם אינו מפסיק לנסוע הוא עם שאינו מזדקן, אינו מתנוון ואינו נעשה שאנן. הוא יכול לחיות בתוך הכאן-ועכשיו, אבל הוא תמיד מודע לעברו הרחוק ולעתידו המזומן לו. "אֵן חֻכְתִּי לִי מִחֶכֶה, / וּמִנוּחָתִי עוֹד רְחוּקָה".

1. רוברט פרוסט, "עוצר למול חורש בערב מושלג", מאנגלית: חגי רוגני, באתר אנשי הכפר.
2. שולחן ערוך, יורה דעה רפ"ו, כב.
3. הרב יוסף דב הלוי סלובייצ'ק, "איש האמונה הבודד", בתוך איש האמונה, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשכ"ח, עמ' 60-61.
4. מסופר על כך בספרו של רוג'ר קמנץ *The Jew in the Lotus*.